

Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus

Irtá: DR. BIRÓ VENCEL

Székfoglaló az *Erdélyi Katolikus Akadémia* 1929. nov. 13-iki felolvasó ülésén

Az erdélyi katolicizmusról beszélni abban az időpontban, amikor Bethlen Gábor fejedelmi székébe lépett, katolikus embernek hálátlan feladat. Úgy érzi, hogy romokon jár. Magasan állott épület omladékain, ahol ha egyik részen egészben maradtak is meg a falak, a másik részen csak elszórtan álló kiemelkedések jelzik, hogy összetartozó alkotás emlékkövei. A Székelyföldön élőkön kívül Erdély többi részén lakó katolikusok, mintegy tengerből kiemelkedő kicsiny és még apróbb szigetek. A Székelyföldön kívül egyes városokban és kicsiny falvakban imádkoztak csak katolikus hit szerint. Az elszórt nemesi kuriákban lakó katolikus urak közül többnek nevét még csak feljegyezte a történelem, de egyes városokban, helységekben lakó szegényebbeknek emlékezete sem él, mivel lelki gondozásukra alkalom nem kínálkozott. Saját felekezetük előtt is ismeretlenül, számon nem tartva éltek le névtelen életüket.

Ha a Báthoryak alatt történt némi fellendülés közbe nem jön, az apró szigetek is könnyen eltűnnek. A számban megnövekedett és nagyobb munkaalkalomhoz jutott papság bizonyos fokú felkutató munkát végzett e korban, legalább is sokat vallására való eszmélésre ébresztett. Az ifjúsággal foglalkozás lehetősége is növekedett. A katolikus iskolák, a Báthory-egyetem, a nevelőintézetek a megerősödés elősegítői. Bár megszakításokkal, de ez intézetekből két évtizeden át kiáradt szellem ébresztőóra módjára serkentgetté az aluszékonyabb katolikusokat.

A fejedelmek pártfogásán kívül e fellélegzés a jezsuiták műve, Báthory István fejedelem elgondolásában a jezsuiták behívása nemcsak katolikus, hanem egyben országos érdek. Kialakult tanrendszerrel léptek fel akkor, amikor mások csak tapogatództak; tudományt hoztak be olyan országba, ahol tevékenységük korlátozása után nyomukban űr támadt és évtizedek teltek el, amíg újabb hasonló iskolaalapítás sikerült. Világlátottsággal, európai színvonalon álló műveltséggel lépik át a hátrált, hozzájuk hasonlítható tanárokat utóbb is csak nagy anyagi áldozatokkal, rábeszéléssel sikerült az országba édesgetni.

Ő kitartó szerzet nemcsak arra vállalkozott, hogy a megmaradt katolikusság lelkét gondozza, hanem erejének növelésére és elhaló hangjának fokozására is erőt érzett magában. Főleg az ifjúság gondolkozásmódja átalakításában kerestek alapot jövődő sikereik felépítésére. A hit magvát hintjük el, — jelenti az egyik jezsuita, — s e munkának nagyrésze az iskolákban és a gyermekek nevelésében rejlik. Tanuló sokféle vallású jön, akikbe a tudomány tejével együtt, vallásunk életerejét, vérét is igyekszünk beönteni.¹ Beszédeik nyomán megmozdulás támadt és a más vallású szónokok városokból, falúkból, várakból távozni kényszerültek, olyan helyről is, mint Udvarhely, ahol a plebániai templomot 35 éve birták és esperesük is volt.²

Az akkori kor felfogása szerint ez már soknak látszott és a jezsuitákat Erdélyből kiutasították. Azonban szívós elszántsággal tapadtak a földhöz, amelyen fáradozásuk fájának terebélyesedését látták. Többen kevesebben, titokban vagy nyíltan, fenyegetés vagy elnézés között továbbra is bennmaradtak. A katolikusság nélkülük elsorvadtan bizonyára megérte volna a megerősödési kor eljövételét, de a szigetek, amelyek Erdélyország vallási térképén katolikusokat mutattak, egyre jobban tünedeztek volna, mint ahogy kiszárad a fűszál is, ha napsugár nem érleli, gyenge falaival a csúcsíves dóm is összeomlik, ha erős támasztók nem erősítik. A jezsuiták az erdélyi katolicizmus életében vér a testben, erő az izmokban, velő az agyban. Ügyszólván egyedüli papok az elszórt szigeteken, ahová a székelyföldi katolikusság is tanulni, felfrissülni, gyönyörűséggel megtelni eljárt.

Amit székelyföldi otthonában látott, attól lelke valóban fel nem melegedhetett. Mivel püspök nem lehetett az országban, nem volt, aki papnevelésről gondoskodjék. Szeminárium hijján fogyatékos ismeretekkel bíró emberek, harangozók, tanítók, kántorok pappászentelésben részesültek. Tudományuk lapos tarsolyából nem volt mit osztogatniok, hitterjesztő törekvéseik miatt a más vallásuak nyugodtan ülhettek. Misziótartásra csak a szentferencrendiek vállalkoztak, akik csiksomlyói kolostorukból az egész Székelyföldet bejárták. A katolikus egyház úgy látta jónak, hogy hivatásbeli kötelességeik fokozására papjaitól nőtlenséget követel. Az ellenőrzés nélkül maradt székely papok jó része az egyházi paranccsal nem törődött, a formák betartásával, megházasodott és így állapotbeli kötelességével összeütközésbe került. A kevesebb tudományú és szabálytalan életet élő székelyföldi papság a katolikusok szemében így is elévülhetetlen érdemeket szerzett azzal, hogy a székely katolikusságot vallásában megtartotta. Báthory Endre biboros úgy

¹ Veress Endre, *Fontes rerum Trans.* V. 54—55.

² U. o. 43., 46.

figyelte meg, hogy a székelyföldi nemesség és köznép vallásos és engedelmes. Templomaikat jól felépítették, fallal vették körül, a plebániákat pedig jókarban tartották.³ Mindez kétségkívül a papoknak is érdeme, nemcsak a nemeseké, akik ezekben az időkben a papságnak mindenben segítségére voltak. Erdélyi különlegességgé fejlődött, hogy a világi elem az egyházkormányzásban nagy szerephez jutott.

Ami a katolikuság elhelyezkedését és számarányát illeti, a mai Csikmegye egészen katolikusnak maradt, Háromszék és Udvarhelymege már kevert volt. A székely katolikusok száma mintegy negyvenezer. A Báthoryak alatt Kolozsvárt háromszáz-ötyszáz ember, Gyulafehérváron háromszáz család, Nagyváradon kétezer-háromezer katolikus ember lakott. E helyeken kívül kisebb számban voltak Torda vidékén, Marosvásárhelyen. Udvarhelyen két év alatt a katolikuság száma annyira megnövekedett, hogy 1594-ben a plebánia-templomot újra használatba vették.⁴

A jezsuiták távozása után a kolozsmonostori rendházhoz tartozott birtokokon továbbra is megmaradt a katolikus hitélet. Szászfenes elég szép falú volt, lakói mind katolikusok. Ugyanilyenek Bács és Jegenyő, csakhogy kicsiny községek. Egyes főurak családi birtokain is maradtak katolikusok, főleg a Báthory család birtokán, Szilágysomlyón. Nem tudni azonban mi okból, 1605-ben a katolikus papnak távoznia kellett.⁵

A katolikusok templommal főleg a Székelyföldön rendelkeztek. 1591-ben Csikmegyében huszonhárom plébánia volt, ehhez járult a csiksomlyói ferencendi kolostor. Kézdiszékben hat plébánia volt. A székelyföldi papok száma 1583-ban huszonnégy, hozzá még négy ferencendi, 1591-ben kb. huszonöt és 8-10 ferencendi, 1607-ben a jezsuitákon kívül negyven pap volt egész Erdélyben.⁶

A Székelyföldön kívül templom volt még Szászfenesen, Jegenyén, Bácsban, egyes főuri birtokokon, így pl. Nagyvárad mellett Adorjánban, Csáky Istvánné birtokán.

Nem volt tehát templomuk a katolikusoktól tömegesebben lakott városoknak: így Udvarhelynek, mivel plébániai templomukat a katolikusok újból elvesztették; nem volt Nagyváradnak, amelynek templomát 1598-ban feldúlták; nem volt Somlyónak 1606 óta, továbbá Kolozsvárnak, ahonnan a jezsuiták a Monostorra húzódtak. Bocskay idejében történt újabb kiutasításuk óta csak két jezsuita lakott Erdélyben: egyik Csáky Istvánnénak adott fejedelmi engedély szerint Adorjánban a vár-

³ Veszely Károly, *Erd. egyháztört. adatok.* I. 702.

⁴ *Erd. Orsz. Eml.* XV. 494., *Font. rerum Trans.* I. 68., 75., II. 64., 164., 220., V. 7., Veszely i. m., 302.

⁵ *Erd. Orsz. Eml.* XV. 499., 543., *Font. rerum Trans.* V. 125.

⁶ *Font. rerum Trans.* III. 65–66., V. 185., Veszely i. m. 306–307.

ban és egyben Somlyón, a másik jezsuita Rákóczy Zsigmond, akkor még kormányzó, feleségének nyújtott kedvezményből Gyulafehérváron a régi jezsuita kollégiumban, ahol szent beszédek is tartott.⁷ Báthory Gábor fejedelem e két jezsuitát is kiutasította, az országgyűlés pedig 1610-ben elhatározta, hogy Somlyón, Monostoron, Fehérváron, Tövisen katolikus pap ne lehessen.⁸

Bethlen Gábor fejedelem trónrajutásakor ez állapotban találta az erdélyi katolikusokat, akik egyházkormányzati ügyekben is nagy nehézségekkel küzdöttek.

Püspök nem volt az országban s ennek hiányát állandóan érezték. A papok fegyelmzése, papnevelés, házassági perek, bérmlás kiszolgáltatása, a püspöknek fenntartott szentelések stb. mindmennyi nehéz kérdések gyanánt ismétlődtek. A püspökség betöltését a Báthoryak jóideig azért halasztották, mivel a szekularizáláskor a püspöki javak magánosok kezébe jutottak, a fehérvári püspöki palotában meg maguk a fejedelmek telepedtek le. A pápa sem engedi meg, hogy az egyházmegye címére püspököt szenteljenek, ha megfelelő jövedelme nincs.

Báthory Zsigmond, aki a nagy szükségen segíteni akart, unokatestvérére, Báthory Endre lengyelországi bíborosra, a későbbi fejedelemre gondolt, hogy az erdélyi katolikus hívekre lelki ügyekben felügyeljen és a szükséghez képest intézkedjék. A bíboros, míg a római szentszék másképpen nem határoz, a megbízást elfogadta. 1591-ben a pápához folyamodott, hogy támogatását megszerezze. Kérte, hogy a ferencrendiek közül valakit püspöki címmel ruházzon fel s így a felszentelendőknek ne kelljen messze földre, Lengyelországba, menniök. A püspök címe lehet Erdély püspöke, mivel azelőtt is egy püspök volt Erdélyben és ez Erdély püspöke címet viselte. A püspök a legkatolikusabb helyen, Csikban, lakjék, jövedelme háromszáz tallér legyen, amelyet akár a fejedelem javaiból fizessenek, akár a kiutasított jezsuita atyák javaiból, akár az ő családi örökségéből. A hitélet fellendítésére azt óhajtott, hogy Lengyelországból hat-hét tanult szerzetes küldessék, akik a szentségeket kiszolgáltassák és a nemes ifjak tanítására alkalmasak legyenek. A római Collegium-Germanicum-ból is küldessék néhány magyarúl és németül tudó pap. Hangoztatta, hogy papokról való gondoskodásra őt a fejedelem és az erdélyi katolikus státusgyűlés (congregatio universorum catholicorum in Transilvania) kéri.

A római szentszék a bíboros felterjesztését figyelembe vette és az egyházi szabályzatnak megfelelőleg felhatalmazást adott neki arra, hogy

⁷ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 107., Veszely i. m. 383., *Font. rerum Trans.* V. 66., 185.

⁸ *Erd. Orsz. Eml.* VI. 170., *Font. rerum Trans.* V. 185.

esperest nevezzen ki. Ha e rendszer állandósul, megszűnt volna az az Erdélybe becsúszott gyakorlat, hogy az esperest a papok választották és a választást a fejedelem erősítette meg. A biboros kötelessége lett, hogy a jövőben felszentelendő papok házasságát megtiltsa. Minden téren megnyilatkozott a jelenség, hogy az egyházi felügyelet nagyobbodjék és a vallási ügyek az egyház előtt nyerjenek elintézését. Ezt célozta ama pápai intézkedés is, hogy az esperes a nehezebb ügyek elintézése végett a tanultabbakat összehíván, azokat ne a fejedelemhez felebbezze döntés végett, amint az szokásba jött, hanem a biboroshoz. Az esperes két öreg pappal évenként köteles volt látogatni,

A biboros erre Csik-Gyergyó-Kászonszék esperesévé Gálffi Pált nevezte ki és ellátta a szükséges utasításokkal. Ezek az utasítások az egyházmegye kormányzási módjába engednek bepillantást. Ezek szerint az esperes joga, hogy a házasságkötéseket megvizsgálja, kétes esetekben döntsön, a papoknak ez ügyben elkövetett tévedéseit helyrehozza. Jogot nyert arra, hogy a botrányt tévő papok hibáit megjavítsa és az ellenállókát megbüntesse. A plébániákat évenként kétszer kellett látogatnia, az üres helyeket betöltenie.

Az esperesnek adott jogok részben olyan természetűek, amelyek a tridenti zsinat végzése szerint a püspöknek vannak fenntartva. Ilyenek a házassági-percek, a papok botrányt keltő élete, névszerint az egyházi néven nevezett együttélés: az erdélyi papok házasi élete. Nyilvánvaló, hogy itt az eltérés az egyházi előírástól kényszerűségből eredt.

Az esperes még azt az utasítást is nyerte, hogyha a fejedelem támogatására van szüksége, akkor forduljon Jósika István kancellárhoz, aki a biborosnak szóló írásokat, felebbezéseket továbbítani fogja. Meghagyta, hogy csak Jósika és más katolikus főurak tanácsára, akik a fejedelem mellett vannak, küldje a nagyfontosságú ügyeket a biboroshoz. A világi elemnek az egyházügyekre való befolyása tehát hatalmasan növekedett. Ez Erdélyben kialakult különlegességnek érdekes megnyilatkozását látjuk 1608-ban is, amikor a székely papság gyűlése a pápától Erdélybe küldött püspök itéletétől a világi katolikus urakhoz és a fejedelemhez való folyamodást határozza el.⁹

A püspökség betöltésének kérdése ez intézkedések ellenére sem hallgatott el. A kormányzás Lengyelországból nehézkes volt, másrészt püspöki teendőket a biboros helyett senki sem végezhetett. Ez a körülmény végre is arra bírta Báthory Zsigmond fejedelmet, hogy 1598-ban a püspökséget helyreállítsa, püspökké Napragy Demetert tette, aki jövedelmi forrásul Gyalut kapta. A zavaros időkben, amelyeket Báthory Zsigmond

⁹ Veszely i. m. 301—306., *Szék. Okl.* IV. 182.

állhatatlansága idézett elő, a püspök állandóan nagy szerepet töltött be. Erdély és Magyarország egyesítésének volt híve, ami miatt sok gáncs érte, végre is 1601-ben száműzték Erdélyből. Vele a püspökség is megszűnt és az erdélyi fejedelemség egész ideje alatt szünetelt. Pár éves püspöksége az erdélyi katolikusok lelki életében nagyobb nyomokat tehát nem hagyhatott.

Báthory Gábor fejedelemsége idejében a pápa jött az erdélyi katolikusok segítségére. 1607-ben az erdélyi származású Szentandrásy István, más néven Csiky István, szendrői püspököt küldte Erdélybe, hogy ott rendet teremtsen. Működése elé a fejedelem nem gördített akadályokat, a püspök tehát a csikmegyei papságot 1608-ban gyűlésre hívta össze, hol a fejedelmi biztosok jelenlétében bizonyos pontokban megegyezés jött létre. Kiténik ez egyességből, hogy a papság a szokás alapján szerzett jogaiból nem engedett, az igazgatást továbbra is az esperes kezeiben hagyta. Mivel hogy, — mondották, — itt ennek előtte is esperes volt, az igazgatott mindeneket, tehát abból püspök uram magának semmit ne vindikáljon, hanem az esperes igazgassa mint azelőtt. Engedetlenségtől azonban óvakodott és egyenesen a püspökhöz tartozó dolgokban nem ellenkezett, olyanokban t. i. amelyeket az esperes eddig sem intézhetett. A püspöknek adott felhatalmazások nem ismeretesek, de a papok lelki életének megjavítása lehetett a fő. Báthory Endre biboros intézkedése óta közel két évtized telt el s azóta már senki házasságot nem köthetett volna. A gyűlésen jelenlevő jezsuita atya is a papság erkölcsi érületének jobbításáról beszélt. Szerénységre, egyetértésre intette őket, arra, hogy a püspök jelenlétében kölcsönös könyörgések közben hibájukat megutálják. A hatás nem is maradt el, a papság ígéretet tett, hogy házasság életet nem tart fenn. A püspök azon volt, hogy a közszellem átalakítását a fiatalságnál kezdje, iskolák alapítására gondolt tehát, amelyek a tudomány mellett az erkölcsök helyei is legyenek. Székelyföldről összegyűjtötte az ifjakat, ellátásukat magára vállalta. Az ausztriai jezsuita tartományfőnöktől a papság oktatására, alapítására embert kért.

Fáradozásának eredményét azonban nem láthatta, mivel az országban levő két jezsuitával együtt Báthory Gábor fejedelem Erdélyből őt is kiutasította.¹⁰

Közben-közben az említettekén kívül is megfordult egy-egy püspök Erdélyben. Ilyen alkalommal egyházi ténykedéseket vittek végbe, de nagyobb hatással az erdélyi katolikus hitéletre nem lehettek. Így Báthory Kristóf fejedelem temetésére Bialobrzkeski Márton kamienici püspök jött Lengyelországból és sokakat megbérmált. 1596-ban Alfonz püspök, pá-

¹⁰ *Font. rerum Trans.* V. 185–186., *Szék. Okl.* IV. 182–183., *Erd. Orsz. Eml.* VI. 223.

pai nuncius, is járt Erdélyben, amikor sok férfit és nőt bérált meg. Két év múlva meg Szuhay István váci püspök, a magyar király követe, beszélt és misézett a népnek.¹¹

Bethlen Gábor fejedelmet ezek szerint templomok, jó és lelkes papok után vágyó katolikusok fogadták, amikor fejedelmi székét elfoglalta. Pásztor nélkül volt a nyáj, amelynek összetartására az erdélyi világi elem és a magyar királyi udvar egyaránt aggódó szemmel figyelt.

Bethlen Gábornak a katolikusokkal szemben mutatott érzését általában politikai szempontból ítélik meg és aszerint mondanak róla véleményyt. Felkeléseivel hozzák kapcsolatba, amelyeknek erősen vallási színezetük is volt. Kitámadásai a katolikus Habsburgok ellen való felvonulásoknak látszanak, amelyeknek végén, az elgondolás szerint, nagy kiterjedésű, egységes protestáns állam állana. Ő maga sokszor megindokolja, hogy vallási szempontból mi birta rá őt a beavatkozásra. Érvelése ebben összegezhető: nem azért megy, mondja, hogy a katolikus vallást vagy más vallást kiirtson, hanem hogy igaz vallását a fenyegető kioltástól megóvja. Elejétől fogva azon volt, állítja, hogy nemzetének felháborodott békességét lecsendesítvén, régi szép szabadságát helyreállítsa.¹²

E célja megvalósításáig hosszú volt az út. Fejedelmi székben átélt évtizedek sok tervezgetése, áldozata volt bére a megvalósítandó eszmének. Vérontások jelzik a megindult küzdelmek útját s a nemzeti kárért a harcoló felek kölcsönösen egymást hibáztatták. A magyarországi katolicizmus javainak, berendezkedésének erős megfogyatkozása, püspökségek megszüntetése lett volna az ára a tervbevett szándék állandósulásának.

Ilyen szemmel nézett Bethlennek a katolicizmus nem nagyon bókolt, a kortársak nem hitték el neki, hogy a vallásszabadság, amelyet a magyar országgyűléseken ismételten megígért, a katolicizmusnak boldogságot hoz, ha annak fejében először annyi jóról le kell mondaniok. Nem ment a fejükbe, hogy Bethlen miért küzd pusztító török segítséggel, ha keresztény érdekeket hangoztat. A benne való bizalom alapfeltétele gyanánt azt kívánták, hogy kezdje el a török ellen való hadakozást.¹³

Bethlennek megvolt a válasza: nem szeretetből, hanem kénytelen-ségből él segítségükkel. Kortársa, Kemény János, állítja róla, hogy keresztény gyomorból gyűlölte a törököt és ha hittek volna neki, kész lett volna a török ellen harcolni. Ez az a pont, amelyből Bethlen következetes

¹¹ *Font. rerum Trans.* III. 148., V. 55., 68.

¹² Mircse-Óváry. *Oklevélt. Bethlen G. dipl. összeköt. Tört.-hez, 6., Tört. Tár* 1886. évi. 211.

¹³ *Tör. Magy. Áll. Okm.* I. 405.

küzdelme megmagyarázható. Ha magát megkoronáztatja, mondja, soha nálánál bolondabb, nyomorútlabb fejedelem nem lett volna, mert a török rögtön az ország végvárait kívánta volna.¹⁴ Bizonyára nemcsak a végvá-
rakat, de Erdély módjára a Magyarországon való fennhatóságot is, ha Bethlen ez ellen megfelelő erőt összehozni nem tudott volna. Nem is lehet az másképp, minthogy egész életén át a törökök ellen indítandó keresztény haderő összehordásán fáradt, majd a saját királysága alatt, majd mikor ez nem ment, házasság révén szerzett szövetség útján a Habsburgokkal együttesen.

Nem látták azonban a végső célt a kortársak, különösen nem a katolikusok, akiknek e cél vélt előfeltételei vallásilag hasznot nem ígértek. Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogyha azok, akik Bethlen Gábort csak magyarországi szereplése alapján ítélik meg, a nikolsburgi béke és a törökkel közvetített béke jelentősége dacára sem érzik vele szemben azt a melegséget, amely hitsorsosait méltán hevíti.

Az erdélyiek másképp vannak vele. Bethlen itt hosszú ideig uralkodott, az országot sok dologban újjászervezte, annak fényt és nevet adott, gazdaggá tette, műveltségét előmozdította. Itt állandó az ő szereplése. Bethlent itt nemcsak alkotmányos és vallási érdemei szempontjából nézzük, hanem mint sokféleképpen érdemekkel övezett uralkodót és megnyerő vonásokban bővelkedő embert.

Ez emberi vonásokból a katolikusokat leginkább az érdekli, ami velük kapcsolatos.

Bethlen vallásos ember volt. Az egyetemes kereszténység szempontja sokszor szerepel nyilatkozataiban. A kereszténység javára ajánlja fel magát, mondja; a keresztény országoknak akar békét, hangoztatja; az egész kereszténységnek és köztük leginkább a magyar nemzetnek megmaradásán munkálkodik, erősíti; a kereszténységnek kíván annyi jót, mint Pázmány, s ha hisznek neki, a kereszténységről talán elfordíthatják a fegyvert, vallja.¹⁵ A kereszténység fejének és oltalmazójának a német-római császárt, magyar királyt tekintette, aminek ismételten is kifejezést adott. Megbecsülését feltűnő módon kimutatta. Így a besztercebányai gyűlésen fedetlen fővel hallgatta meg a királyi biztost. Erdélyben meg, amikor Esterházy Miklós nádor követe a kihallgatáskor a felség nevét említette, fejedelmi süvegét mindannyiszor megemeltette, majd újra feltette, végül az asztalra helyezte és süveg nélkül hallgatta a nádor követét. Figyelemreméltó dolog, hogy erős kálvinista létére nem idegenkedett attól, hogy katolikus nőt vegyen feleségül. Ami a katolikus

¹⁴ *Kemény J. Önéletrész 122.* Bethlen levelét közli Horváth M., *Magy. Tört.* megfelelő kötet 346. *Tör. Magy. Áll. Okm.* I. 214.

¹⁵ *Tört. Tár* 1880. évf. 451., 453., 454., 460.; 1885. évf. 214., 218., 220., 670.

hitre való térése lehetőségét illeti, arra vonatkozólag olyan diplomatikus kifejezést használt, hogy azt komoly szándékának nem lehet venni. Egyébként Kemény János is megírta róla, hogy ez nála csak tettetés volt. Bethlen a kassai gyűlés után a katolikus istentiszteleten is megjelent, Erdélyben a jezsuiták miséjére a pünkösdi ünnepekkor saját zenészeit küldte, Szini István jezsuita atyát éveken át a gyulafehérvári fejedelmi udvarból élmezte, amikor ez a hívek adakozására volt utalva.¹⁶ Káldy György jezsuitának biblia fordítása kinyomatására száz aranyat adott.

Mindezek alapján fejedelmi alakja közelebb áll hozzánk és nem a megközelíthetlenség halmára húzódva ül. Bethlen melegsívű, a kedély, a bő szó és a kifogyhatatlan érvek embere. Meglátása volt hozzá, hogy a jól szervezett ország boldogsága az egyéneknek és a közösségnek meglegedésével függ össze. A jó fejedelem védelme, mondja, inkább nyugszik a polgárok szeretetében és jóakaratóban, mint a katonák fegyvereiben.¹⁷ Sokat tett az irányban, hogy alattvalóit az anyagiak mellett szellemi és lelki javakhoz is juttassa s ezek között a vallás méltánylandó helyet foglal el.

Uralkodása kezdetén a választási feltételekben ő is fogadalmat tett a bevett vallások szabadságának tiszteletére. A magyar királlyal történt tárgyalásaikor a katolikusok helyzetének könnyítését is megígérte. Bármelyik ígérete volt rá nagyobb hatással, történeti tény, hogy az erdélyi katolikusokról intézményes segítségnyújtással is gondoskodott, nemcsak filléreket osztogatott jószándéka tarsolyából. Hogy tett ígérete és jószándéka mellett játszott-e közre érdek is, az a jóban részesülőket méltóképpen érinti. A közélet embereit elsősorban tetteik után bírálják meg és ezek szerint fonják fejök köré a koszorút vagy dobnak rájuk követ.

Bethlent, mint láttuk, uralkodása megkezdésekor templom és jó, lelkes papok után vágyó katolikusok fogadták, a pásztor nélkül maradt nyáj vezetőre szorult.

A templomhasználat a vallási reformáció óta súlyos kérdés volt Erdély életében. A templomhoz való jog a helység lakóinak vallásához igazodott, eszerint a templom jellege a lakóok vallásváltoztatása esetén változott. Ahol egy vallás volt, ott semmi nehézség nem adódott, de akik valahol vallási kisebbségben maradtak, azok a templomhasználatból kiszorultak. A katolikusok ilyenformán a Székelyföld kivételével templomaikat elvesztették, amit az a körülmény is elősegített, hogy 1566-ban az országgyűlés a katolikus papokat kiutasította Erdélyből, A Báthoryak országgyűlési végzéssel több templomot vissza-

¹⁶ *Tört. Tár* 1880. évf. 447., Frankl. V. *Pázmány P. levelezése* 87., 341., *Erd. Orsz. Eml.* VIII. 136., 143., XV. 542., *Kemény Önéletírása* 67.

¹⁷ *Tört. Tár* 1880. 449.

vettek, amelyeket a jezsuiták újabb kiutasításakor a katolikusok megint elvesztettek. A lakósok vallása szerint a templomhasználat így egyes helyeken folyton ingadozott. A helyzet kellemetlenségét leginkább a katolikusok érezték, mivel papságuk a székelység kivételével a jezsuiták-ból telt ki és ezek kimenetele-bevonulása szerint templomaik többször gazdát cseréltek.

Vallási forradalom korszaka ez, amelynek lélektana hasonló más forradaloméhoz. Egy gondolat lett urrá a lelkeken és ragadta magával azokat. A vallás lett a lelket betöltő tartalom, amely gazdasági, világnézeti, családi, helyi érdekektől befolyásolva kirobbanásokhoz vezetett. Őseik szerzeményén viaskodtak s meg-megcserélték azt.

Az egyetértést nehezítette, hogy nemcsak templomról volt szó, hanem ahhoz tartozó plébánia épületről, földekről, jövedelemről, iskoláról. Mindezek együtt mentek a templommal, úgy hogy a leszorult vallás márról-holnapra minden vagyon nélkül maradhatott. Még jó volt, ha a több templommal bíró helyen azok közül egyet megkaphatott. Pl. Kolozsvárt a régi domonkos rendű (most ferencrendi) templomot a reformátusok bírták, a kolostorban az unitáriusok iskolája és a református szászok imaháza volt elhelyezve. A katolikusok azokban a városokban is, ahol tömegesebben laktak, istentiszteletük helyével a külvárosba, vagy a szomszédos helységbe szorultak. Így pl. Kolozsvárról Monostorra jártak, Nagyváradról Adorjánba.

Az okokat részben a helyi viszonyok magyarázzák meg, részben az aggodalom, amelyet a jezsuiták ügybuzgósága és a katolikus vallás némi megerősödése a más vallásukban időről-időre keltett. Külső erősítései miatt a katolikus vallás látszott olyannak, mint amely új életre támadhat, viszont Erdély többsége a reformáció hevében való elhelyezkedést véglegesnek tekintette és annak megváltoztatása ellen küzdött. A lelkeket betöltő egyoldalúság könnyen megsértődést okozhatott, más vallású nyilvános egyházi ténykedés is bántólag hathatott. Így történt, hogy a katolikusok papjai egyes városokba külön engedéllyel járhattak be megszabott egyházi ténykedéseik elvégzésére. A jezsuiták a városokat, a középpontokat keresték, mivel rendházuk mellé azonnal iskolát építettek, tehát távozásukkor a városi katolikusok szenvedtek legtöbbit.

Bethlen Gábornak a templomhasználatra vonatkozó első helyi rendelkezései a katolikusokban a méltányosság reménységét keltették. Így az udvarhelyiek plébániai templomuk elvesztése után (1612) panaszt tettek, hogy bár kétannyian vannak a városban és mindig volt papjuk, ettől elestek. Engedélyt kértek tehát, hogy papot a jövőben is tarthassanak. A kérdés elintézését nehezítette, hogy a paptartással együtt természetesen a plébániai templomot is vissza akarták kapni. Elvi jelentőségű dologról

volt szó, amelynek következményei más helyekre is kihathattak. Bethlen kérésüket jogosnak tartva, megoldást keresett. Mivel csak az imént megszerzett plébániai templom visszaadásával saját hītsorsosait nem merete maga ellen ingerelni, a plébániai helyett az űresen álló vártemplomot engedte át a katolikusoknak, annál is inkább, mivel ennek megépítésére a plébániai templom elvételekor az új birtokosok a katolikusoknak ígéretet is tettek. A megépítés azonban elmaradt. Ezután a két vallás arról tárgyalt, hogy a katolikusoknak közös erővel építenek új templomot, de abból sem lett semmi. Erre a katolikusok a Bethlentől átengedett vártemplom helyett a piacon maguk kezdtek építkezni. A fejedelem azonban az építkezést beszüntette, valószínűleg e hely és a plébániai templom közelsége miatt. Erre az udvarhelyiek megalkudtak a szomszédos Bethlenfalvával, katolikus helység lakóival, hogy oda járnak istentiszteletre és ott tartanak papot, Bethlen ezt megengedte s minden feltétel nélkül beleegyezett, hogy a bethlenfalvi pap Udvarhelyre is bejárjon.¹⁸

Feltűnő ez engedély, mert később az ilyen bejárásokat határok közé szorították.

Jó benyomást kelthetett az a rendelete is, amelyben Bethlenfalván a katolikusoknak védelmére kelt. Az történt ugyanis, hogy a faluban, amely tiszta katolikus volt, az istentiszteletet betiltották és a ferencrendi barátira, ki papjuk volt, hatalmasul reá mentek, csak kétszáz forint kezesség mellett bocsátották el s megígértették vele, hogy ott többé nem prédikál. Mivel, — mondja Bethlen, — minden rendet hitében oltalmazni akar, semminemű hatalmaskodást nem néz el. Meghagyta tehát, hogy a barát vagy más katolikus pap ott lakhassék, a hívek a templomot használhassák, vallásukat gyakorolhassák.¹⁹

Méltányosan oldotta meg Udvarhelyszékben Attyha község kérését is, amikor védelemért hozzá fordult. A falú lakói ugyanis 1612-ben unitáriushól a katolikus hitre tértek át és elszakadtak a korondi unitáriusoktól, akikhez azelőtt tartoztak. A papnak nem fizették meg tehát a szokásos díjat. Amikor a korondiak arra akarták őket szorítani, hogy csak a korondi unitárius papot tarthatják, a katolikusok a fejedelemtől kértek döntést. Bethlen arra való hivatkozással, hogy ez az ország alkotmánya ellen van, biztosította a katolikusokat, hogy vallásukat szabadon gyakorolhatják és külön papot tarthatnak.²⁰

A fejedelem eme döntése annak igazolása, hogy ahol az egész község egy valláson van, ott a templomhasználatban, paptartásban, vele együtt az egyházi vagydon kezelésében áttérés esetén sincs eltérés. A

¹⁸ *Erd. Orsz. Eml.* IX, 107., Veszely i. m. 394—395.

¹⁹ Veszely i. m. 394.

²⁰ U. o. 289.

sok vita a vegyes vallású helyeken állott elő. Bethlen éppen a vegyes vallású helyeken követendő rendszer megállapítására vállalkozott és a jövő számára szabályt írt elő. Nem esetleges intézkedésekkel, hanem intézményesen akarta az ügyet elintézni és sok viszálynak elejét venni.

Az 1615. szept. 27.—okt. 13-iki kolozsvári országgyűlésen régi, feledésbe ment országgyűlési végzést újított föl, amely szerint, ahol amely fél többségben van, azé legyen a templom. E régebbi országgyűlési végzés keletkezésének ideje ismeretlen az utókor előtt. Bethlen emelte azt ki a feledés homályából. II. Rákóczy György fejedelem alatt szerkesztett törvénykönyv is Bethlen törvényére hivatkozik, mint forrásra.

E törvény így felújítva is új az utókor előtt, Bethlen korában megleszögezése egy elvnek, amelynek következetes alkalmazása a templomkérdésben bizonyos fokú elintézést jelentett. Bethlen e törvényt főleg azért újította fel, mivel vele elsősorban a katolikusokon akart segíteni. Ez elv alkalmazása alapján az országgyűlés kimondta, hogy Somlyón és Udvarhelyen, ha a katolikusok többségben vannak, a templom az övék lesz. A templom szerint igazodik természetesen a paptartás és az egyházi vagyon birtoklása is. Attyha község esetéből látszik, hogy a korondiak a templomhasználattal együtt a katolikus pap tartása ellen is tiltakoztak. 1630-ban az országgyűlés a paptartást tényleg többségjognak tartotta. A Bethlen-féle törvény a vagyonról is intézkedik: kimondja, hogy mindkét helyen a plébániai ház és a quarta (azaz a tizedek negyedrésze) mint jövedelem, a többségben lévő félé legyen. A törvény, amikor egyik résznek juttat mindent, a kisebbségben maradt részről sem feledkezik meg. Kimondja, hogy a katolikusok a kapott templomba ne szálljanak előbb be, amíg a volt birtokosokkal együtt azok számára egyenlő segítséggel és egyenlő költséggel imaházat (auditoriumot) nem építenek. E határozat elvi jelentőségű, amelyhez ezután az erdélyiek alkalmazkodtak.

Más a helyzet olyan helyeken, ahol a templomadás nem a többségi elv alapján történik, hanem méltányosságból. Több templom közül a kisebbségben lévők is kapjanak egyet-egyet s ez imaház gyanánt szolgáljon: ez a Bethlen-törvény szellemének következménye. Ez alapon külön pontba foglalva, a katolikusok visszakapják a régi kolozsmonostori apátsági templomot, amelyet annak idején Báthory István fejedelem a jezsuiták kezére bízott. Visszaigérte az országgyűlés a katolikusoknak a tövisi templomot is.²¹ Kolozsvárt az unitáriusok használták ekkor a főtéri templomot, vele együtt a plébániát, mivel a város többsége unitárius volt. A reformátusok által használt Farkas-utcai és Óvári templom auditorium szerepet töltött be. Tövisen is nem a plébániai templomról van szó, az

²¹ *Erd. Orsz. Eml.* VII. 286.

országgyűlés e helyre nem is ír elő többségmegállapító szavazást. A régi, ugynevezett Hunyadi-templomról történik itt említés, amely 1603-ban elpusztult és Bethlen korában romlott állapotban volt.²² E helyek megszerzésével a katolikusok életében lényeges fordulat állott be. Központibb és a katolikusoktól nagyobb számmal lakott városokban plébániát kaptak hozzávaló vagyonnal, két helyen templomot, továbbá felújult egy elv, amely a jövőben más helyeken megerősödést helyezett kilátásba.

Egyelőre legfontosabb volt maga az elv, mivel a törvény végrehajtása nem történt meg gyorsan, a birtokba vételhez idő kellett. Végeredményében azonban e helyek a katolikusok birtokába jutottak. A többi előbb, a tövisi csak a fejedelemség megszűnése után. Ugyanis a romlott templom költségeit az ottani katolikusok nem bírták, valószínűleg nem voltak hozzá elegendőek. Így az 1653-iki *Approbata Constitutio* szerint a katolikusok e templomtól önként visszaléptek.

A kolozsmonostori templomot ez időben villám sújtotta és sok kárt tett benne. 1606-ban a jezsuiták építeni kezdték, kiutasításuk után azonban a munka félbe maradt. A javítást Erdélyi István főúr fejezte be. A templom birtokbavételének nem volt semmi akadálya. Somlyón és Udvarhelyen, mivel ezek plébániai templomok voltak és birtokról volt szó, az átadás nehezebben ment. Somlyóra Bethlen bizottságot küldött, hogy a helyszínen összeolvasást tartson. A templom klostrommal és kollégiummal együtt a katolikusoké lett.²³

Udvarhelyen Bethlen haláláig eltolódott az átvétel. Ez ügyben Brandenburgi Katalin fejedelem küldött bizottságot a városba. Ennek ítélete alapján a reformátusok számára azt a templomot építették fel, melynek építését a piacon még a katolikusok kezdték meg. Az építkezés ideje alatt a plébániai templomot lepecsételték és a két vallás a várban egy-egy házban tartott istentiszteletet. Az építkezéshez egyenlő munkacíműt állítottak; egyforma költséggel járultak hozzá. 1633-ban lett kész a templom, amikor a kiküldött bizottság a templomi földekből, rétekből egyharmad részt az új templom számára foglalt le.²⁴

Bethlen Gábor jóvoltából e helyek közül az első helyre Kolozsvár került, amelyhez jelentőségben főleg Fehérvár hasonlított.

A fejedelem tudományszeretete és belátása eredményezte ugyanis, hogy az országból kiutasított jezsuitákat ő maga hozta be Erdélybe. 1618-ban Szini István jezsuita atya, ki a fejedelem kegyét különösképen megnyerte, Fogarasból írt Pázmánynak, Misszió tartásra ment a vá-

²² Manapság is ez a kath. templom.

²³ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 95., *Appr. Cons.* P. I. P. 1. art. 5. és Mutató tábla.

²⁴ Veszely i. m. 397. és köv. l.

rosba, ahol lakóházát templomnak is használta. Ugyan ő Fehérváron a fejedelem közbenjárására olyan házat kapott, ahol iskolát is tarthatott fenn. A jezsuiták történetírója szerint Bethlen Nagyszombatból két jezsuitát maga vitt Fehérvárra. Szint is ő hívta Erdélybe s haláláig a fejedelmi udvarból kapott ellátást. Monostorra két jezsuitát engedett be, akik ott újból megnyithatták iskolájukat. A fejedelem Szini kérésére megengedte, hogy a jezsuiták Karánsebesen, ahol a Báthoryak korában is laktak, missziótelepet szervezhessenek. E helyen különösen a románokra voltak nagy hatással.²⁵

Igy az erdélyi katolikusok életében új korszak kezdődött. Monostoron és Fehérváron iskolájuk nyílt, e helyeken templomuk volt, úgyszintén templomhoz jutottak Somlyón és Udvarhelyen is. A jezsuiták szabadabb működésének is új időszaka vette kezdetét, amely 1653-ig, újabb kiutasításukig, megszakítás nélkül tartott. Nagy veszteségükre volt, hogy Bethlen betelepítésüket országgyűlési végzéssel nem támogatta és így bennlakásuk hallgatólagos elnézésen alapult, de három évtizedes megszakítás nélkül való munkájuk nagy jelentőségű az erdélyi katolikusok életében és egyben Erdély művelődéstörténetében. Bethlennek ez nem utolsó érdeme.

A kolozsmonostori és gyulafehérvári iskolákban élénk élet folyt, amelyről meglehetősen tiszta képünk van. Kolozsmonostoron a mai katolikus plébániával szemben volt a jezsuita rendház (ma is áll a ház), benne az Erdélyből összesereglett ifjúság konviktusa. Udvarán templomocská állott, amelyet hétköznapokon használtak. Vele szemben, feljebb a dombon, állott az iskola. Vasárnapokon és ünnepnapokon a felnőttek és a tanulók az apátság templomba jártak, amelyet Bethlen adott vissza. Általában két-három jezsuita páter lakott a rendházban, a többi rendtag tanító volt és világi ruhában járt. Gyulafehérváron egy páter volt, a várban lakott. A tanítóval együtt naponként kijárt a külsővárosban levő templomba és iskolába. Az iskola természetesen kisebb szabású, mint a kolozsvári, de hatása kétségkívül ennek is megvolt.

A helyek közül, ahol a katolikusok tömegesebben éltek, Nagyvárad maradt templom nélkül. Itt a hívek száma a Báthoryak óta 600-ra szállott alá. Ők is vágytak a jezsuiták után, akik a Báthoryak korában ott éltek. Bethlen István gubernátor azonban megmagyarázta, hogy a fejedelem Fehérváron és Karánsebesen számos ok miatt engedte meg, hogy katolikus papok lehessenek. Kérésükkel kapcsolatban Kornis Zsigmond, katolikus főúr, a váradi prédikátorok kemény viselkedését

²⁵ Erd. Orsz. Eml. XV. 542. Velics. *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából.* II. 30 -31. Frankl, *Pázmány Péter levelezése* 164 lap.

panaszolta föl.²⁶ E panaszszava megadja a gondolatot és magyarázatát annak, ami ez időben sok békés szándék keresztülvitelét megakadályozta. Végrendeletében Bethlen Gábor fejedelem is megértést ajánlott, kívánván, hogy az emberek vallás miatt ne veszekedjenek, annak megítélését ama nagy papra bizzák, aki lakik mennyben; ne legyenek papokká, ne üdvözítsenek senkit, legyen szabadságukban az ország törvénye szerint a négy bevett vallás közül azt tartani, amelyiket akarják.

A lelkeket nem hatotta még át akkora szeretet, hogy a katolikus vallás nyilvános gyakorlása itt-ott megütkezést, felindulást ne keltett volna. Ezért nem lehetett, hogy a váradi katolikusok, bár valamelyikük házában istentiszteletet tarthasson. Fejedelmi engedéllyel a pap egyes ténykedések végett csak bejárhatott. E ténykedések Udvarhelyen pl. abban összegezhetők, hogy a bethlenfalvi pap bemehet keresztelni és temetni, de misézni, házasságot kötni és gyóntatni már nem. Kolozsvárott a katolikus halottat csendesen kivitték Monostorig, átadták a katolikus papnak és ott már ünnepélyesen eltemethette. 1630. jan. 25.-febr. 17-iki országgyűlés e helyi engedményeket összegezve, intézményes megoldást keresett ott, ahol a vallás gyakorlata nem volt megengedve. A betegek gyóntatását és halálos veszedelem esetén a gyermekek keresztelését jelölte meg a papi szolgálat lehetőségeiül.²⁷ A katolikus körmenetek, keresztvitelek, beteghez templomi ruhában való járás, a városon átvonuló temetés egyes helyeken a tiltott dolgok közé tartoztak.

A korhangulat tehát még nem tisztult meg. A vallásszabadság lángja elvben fennen ragyogott, világított a vallás, közben azonban megperzselődött a szabadság. Megszorításaiban is szociális azonban a gondolat, hogy az országgyűlés a keresztelés, beteglátogatás megengedésével elsősorban a lelkek üdvözítésében segített.

A templomkérdésen kívül más intézményesen megoldott ügy, amely Bethlen nevéhez fűződik, a katolikus egyház egységesebb kormányzásának előmozdítása.

Püspök hiányában nem volt, aki az erdélyi katolikusokat összefogja, szervezettségében megnyilvánuló egységét kinyilvánítsa és súlyát emelje. Székelyföldön kezdettől voltak esperesek, de részben egy-egy vidék papságát tartották kezükben, részben magasabb szempontok kiépítésére és megvalósítására nem mutatták magukat alkalmasoknak. Báthory Endre biboros, amikor esperest nevezett ki, szükségből püspököket megillető jogokat is ruházott rája. Így a házassági perek elintézését és a papság megbüntetését. Az ő eljárása irányadóul szolgált a fejedelemnek

²⁶ *Tört. Tár* 1908. 242–244.

²⁷ Veszely i. m. 396., *Erd. Orsz. Eml.* IX. 79., XV. 500.

is, aki utóbb esperest tett. Így Rákóczy Zsigmondnak, aki az esperest 1607-ben hasonló jogokkal ruházta fel. Az esperes a kerületet látogatta és a plébánosi állások betöltéséről is gondoskodott.²⁸ E rendszer azonban nem vált be főleg a papság miatt. Báthory Endre részletesen kifejtette, hogy az esperes a papság között nyugalmat és békét tartson fenn, őket pénzbüntetés helyett lelki büntetésekkel, vezeklésekkel sujtsa, a felszentelendőket nötlenségre kötelezze, az ellenállókat eltávolítsa, a papságot józan életben megőrizze. Életmódjuk ellen azonban ezután is volt kifogás. A pápától küldött püspök rövid erdélyi szereplése sem hozta meg a kellő eredményt. Bethlen Gábor fejedelemig jutottak el a panaszhangok, különösen a csiki papság ellen, mint akik az igazi papi életmód szabályain túteszik magukat. Maga a köznép szólalt fel papjai ellen.

Bethlen gyökeresen akarta a kérdést megoldani s a köznép gyakori panaszára, valamint a katolikus tanácsurak közbenjárására, Fejérdi Márton szepesi kanonokot, akit személyesen ismert és arravalónak tartott, 1698. május 2-ikán vikáriussá és esperessé nevezte ki. Kinevezte őt — mondja, — nehogy olyannak lássék, mint aki hivatása ellenére a panaszost nem hallgatja meg, és hogy kitűnjék, hogy bármely vallás szabadságát előmozdítja.²⁹ Biztosra vehető, hogy a vikárius kinevezésében a sok panaszon kívül Bethlent politikai indok is vezette. Az történt ugyanis, hogy ugyanezen év július 10-én, tehát két hónappal később, a magyar király Szentandrásy (Csiky) Istvánt, apostoli királyi jogára hivatkozva, erdélyi püspökké nevezte ki.³⁰ Elhatározásának előzményei voltak, amelyekről Bethlen tudott, azért vikárius kinevezésével sietett a püspök működésének útját állni. A püspöki kinevezést politikai ténynek, beavatkozásnak fogta fel, tehát ellenintézkedést tett. Ezzel kezdődött az u. n. választott püspökök sora, amikor a magyar királyok az erdélyi püspöki címet 1695-ig rangosabb magyarországi, köztük több erdélyi születésű papnak osztogatták. A pápa azonban olyan állásponton maradt, hogy a magyar király nem nevezhet ki püspököt olyan területre, amely nem az ő kormányzása alá tartozik, azért e püspököktől az elismerést megtagadta. Szentandrásy nem is jött be Erdélybe. A székely papságnak a pápai felfogás kapóra jött, azért amikor egy alkalommal a választott püspök Erdélybe jött (Simándi István), bejövetele ellen tiltakozott és el is ért annyit, hogy azt kiutasították Erdélyből.

A vikárius kinevezéssel a katolikusok életében lényeges helyzetja-

²⁸ Veszely i. m. 304., 308.

²⁹ U. o. 333. *Az erdélyi katolicizmus multja és jelene* c. műben (70. l.) Kistarjáni Márton vikáriusról is van szó, de e név Torjai Kis Mártonnal való összetévesztés, akit Rákóczy Zsigmond 1607-ben esperessé — nem vikáriussá — tett. Veszely i. m. 308.

³⁰ Temesváry János, *Erdély választott püspökei*, I. 63.

vulás állott be. Egyházi törvény szerint vikárius akkor kell az egyházmegyében, amikor a püspökség nincs betöltve. Épen azért a vikárius püspöki joghatósággal kormányozta az egyházmegyét. Egyházbiztosilag a vikárius és esperes jogai között lényeges a különbség. A tridenti zsinat szerint az esperes a püspök szeme, a püspök vagy vikárius előtt hitéről nyilvános vallomást tesz, a püspökkel egyetértve plébániákat látogat és látogatásairól beszámol. A vikárius a plébániák betöltéséről gondoskodik. A tudatlan, járatlan plébánosokat, ha egyébként életmódjuk megfelelő, más munkakörbe helyezi át; ha meg botrányt keltve élnek, őket megint, a javíthatatlanokat állásukból elmozdítja. Kinevezésük előtt a plébánosokat vizsgálat alá veszi s ez kiterjed a vizsgázó korára, erkölcsére, tudományára, okosságára. A püspöknek fenntartott esetekben: házassági perekben, papok megrendszabályozásában intézkedett.

A kinevező írat szerint Bethlen a vikáriusnak biztosította mindazokat a jogokat, amelyeket a tridenti zsinat a vikáriusnak és az esperesnek ír elő. E szerint egész Erdélyben, a székely székekben levő katolikusok felett teljes joghatóságot kap, lelki ügyekben joga van a nyomozásra, beidézésre, feljelentésre, vádolásra, az egyszerű perek (12 forintig?) meghallgatására, abban való döntésre, az ítélet végrehajtására, a papság megjavítására, megbüntetésére, egyházi tisztviselőkre való felügyeletre, egyszóval mindenre, — mondja a kinevező írat, — amit a tridenti zsinat előír.

Bethlen tehát egyházbiztos alapon szervezi a vikáriusi intézményt, kivéve magát a kinevezést, amely rendes viszonyok között a katolikus egyházat illeti. Intézkedésének állandóságát, a vikárius sikereit kilátásba helyezte az a körülmény, hogy kinevezése egész életére szólott. Bethlen e megoldása az egyházkormányzás és fegyelmezés terén intézményes elintézésnek látszott. Magas egyházi ranggal, következőleg előírás szerint megkivánt feltételekkel, más egyházmegyéből jött a vikárius, tekintélye és intézkedési joga megvolt. Reményt nyújthatott, hogy látogatásaival, a papsággal szemben kapott jogaival, főleg az egységes vezetéssel rendet teremt, a hívek lelkét megnyugtatta és a visszaéléseket megszünteti. Kinevezésekor tünt ki különösen, hogy a rendkívüli helyzetben a székely esperesek eddig mekkora hatalmat gyakoroltak és mennyire átmentek azon a határon, amelyet az egyházi zsinat megállapított.

Az új rendszer reményt nyújtott arra, hogy a cél, amelyért a kinevezés történt, meg fog valósulni: az erkölcsi színvonal és ezzel együtt az ország jóléte fog emelkedni. Bethlen még négy évvel előbb országgyűlési végzésbe foglalta, hogy az egyházi rend nemcsak tanítással, hanem még inkább jó példaadással oktassa jócselekedetekre a hallgatókat; a püs-

pökök, öregek⁸¹, ki-ki vallása szerint, a hozzátartozókat szabadon látogassák, fogyatékosságaikat javítsák, a vétkeket érdemeik szerint büntessék és jó útra tereljék. A vikárius kinevezése óta tehát a katolikusok is jobban hozzájutottak, hogy az állam polgárai javára célzó erkölcsjavító munkában az eddiginél még nagyobb mértékben részt vehessenek.

Intézménye nagy jelentőségű, amit leginkább az bizonyít, hogy a vikáriusság mostantól kezdve megmaradt Erdélyben. Fejérdi Márton után Fejér Miklós somlyói plébános lett vikárius Bethlen korában. I. Rákóczy György először csak esperessel próbálkozott, aki azonban vikáriusi jogok mintájára a plébánosok tudományának megvizsgálására is kapott megbízást, de utóbb ő is a vikáriátusra tért vissza. Ugyanazt a kinevezési formát tartotta meg, amelyet Bethlen kiadott.

Fejér Miklós vikárius látogatásáról feljegyzés is maradt fenn. A kozmai egyházközségi gyűlésen a templomhely, végrendelet útján szerzett örökség, temetési díj, ünnepszegés, halálozás bejelentéséről intézkedett.⁸² Általában a papi gyűlésen, amelyen a vikárius elnökölt, az egyházközségek belső életének, kormányzásának, vezetőinek, papjainak és tanítóinak, templomainak, az ünnepeknek stb. dolgai jöttek szóba és nyertek elintézés. Ez egyházközségekben szervezett életmód folyt, százas önkormányzás kialakult szokásaival és törvényeivel. Felemelő a gondosság, aprólékosság, a jó szándék a vallás és erkölcs előmozdításában, amely a vikáriusi gyűlések kapcsán előtűnik.

A vikáriusság tehát a katolikusoknak hasznos volt, azért annak fennmaradásához ragaszkodtak, a személy kinevezésében részt kívántak és nyertek is. A vikárius a püspök helyét azonban mégsem pótolta: részben azért, mert egyes egyházi ténykedésekhez nem volt joga, részben, mert nem volt kezében vagyon. A jezsuiták is, Pázmány is ferencrendi szerzetest gondoltak püspököknek-vikáriusnak legalkalmasabbnak, ferencrendiből lett választott püspök Szentandrásy István, Simándi István, vikárius Szalinay István. Épen ez utóbbiról írja az egykorú jezsuita, hogy szegénysége hátráltatta őt. Simándit Pázmány bírta rá, hogy zsákocská, átalvető nélkül, ahogyan a ferencrendiek jártak, jövedelem nélkül vállalkozzék a vikáriusságra. Más vikáriusokat az egyházközségek látogatásában az hátráltatott, hogy maguk is egyben egy-egy helység plébánosai voltak, amelyet lépten-nyomon nem hagyhattak el.

Hátrányos volt, hogy a vikárius papszentelést sem tarthatott, a felszentelendők ezután is Moldvába, Lengyelországba jártak felszentelés

⁸¹ Katolikusoknál esperesek. Báthory Andor bíboroshoz küldött utasításban a pápa esperesül egy öregebb papot kíván. Veszely i. m, 303. *Erd. Orsz. Eml.* VI. 413.

⁸² Veszely i. m. 19., 335.

végett. Vagyon híján a vikárius papnevelőt sem építhetett. A pápa és Pázmány Péter gondoskodásából néhány ifjú a Pázmáneumban végezte tanulmányait, egy-kettő Olmützbe is elkerült. Csakhogy ezeket az erdélyi szegénység és egyszerűség már nem nagyon vonzotta: Magyarországon helyezkedtek el, ahol egyik-másik magas rangot ért el. Egyik jezsuita atya utóbb, hogy a katolikusság helyzetén segítsen, Kolozsmonostoron tervezett papnevelőt jezsuita tanárokkal, fenntartásában a nemes családok adakozására számítva.

A vikáriusság szükséges és üdvös volt az erdélyi katolikusok kormányzására és fegyelmezettsége előmozdítására, azonban be kell vallani, hogy a papság erkölcsi életében a kívánt eredményt nem érte el. Bethlen után is házasodtak a papok és a jezsuita tudósító szerint ebben őket a fejedelem és a protestáns papság is támogatták. Szerinte a vikárius éppen a fejedelem miatt nem tudott velük szemben kellő erővel fellépni. A vikárius attól is tartott, hogyha a papokat elmozdítja, paphiány miatt más papok jönnek helyükbe, vagy az elmozdított papok maguk teszik más vallásúvá híveiket.

A vikárius kaphatott volna jogokat arra, hogy püspöki teendőket végezzen, mivel az erdélyi fejedelmek ez ellen kifogást nem tettek. Pázmány gondolata szerint, apostoli missziós püspökökké lehettek volna szentelhetők, amint Moldvában történni szokott. Püspöktől azonban a protestánsok félték, kinevezése ellen tiltakoztak.

Minden körülmény amellet szólott azonban, hogy az erdélyi katolikusok ügyét tetszésükre csak a püspök oldhatja meg, azért a püspökség visszaállításáért következetesen küzdöttek. Bethlen azonban így is jött tett a katolikusokkal, mivel mindannyiukat egy vezető alá rendelte, amivel szervezettségüket elősegítette. Ha erkölcsi szempontból nem is sikerült a gyors változtatás, mindamelllett a visszaélések felszín-tartása a szebb jövő kialakulásához lényegesen hozzájárulhatott. Több áldozatkészséggel a katolikusok papnevelőt is állíthattak volna fel és ez lett volna a legmegfelelőbb kiindulás egyházasabb életre, kiképzett papok nevelésére. A vikárius hatása a hívek erkölcsi színvonalának emelésére kétségkívül nagy volt, ezt mutatják a gyűlési jegyzőkönyvek is, amelyekben oly sok erkölcsi dologról van szó.

A templom és a vikáriusság kérdésén kívül más intézményesen rendezett ügy, amely a katolikusságot közelről érintette, az unió törvény kifejtése.

Az unió törvény nem újkeletű. 1437-ben a felkelt jobbagység lecsendesítésére alakult hadi szövetség volt kiindulópontja. A fejedelem-ség megalakulásakor, 1542-ben, Fráter György ösztönzésére az uniótörvényt úgy formulázták, hogy testvéri szeretetet ígértek egymás iránt.

1545-ben meg kimondták, hogy a nemzetek egyformán vesznek részt a honvédelemben és az adófizetésben. Bethlen Gábor uralkodása elején ez uniótörvényt részletezte, annak honvédelmi jelentőségét kifejtette és egyben, Fráter György példájára, annak a belső egyetértésben való szerepét kiemelte; „... igazságában, törvényében maradjon meg minden rend, békesség idején ne hadakozzék az országbeliekkel, ne idegenkedjék, ne rekeszkedjék...”³³

Kétségkívül a Bethlen-féle magyarázat hatott utódjára, Brandenburgi Katalinra, amikor az első országgyűlésen, amelyet tartott, a rendeket arra szólította fel, hogy egymás között minden gyűlölséget, egyenetlenséget hátravetvén, a haza békességére igyekezzenek, letévén a válás respektusait is. Az uralkodó esküt tétetett le, amelyben többek között mindenki megesküdött, hogy a maga vallását nem igyekszik a másik elnyomásával előmozdítani. Kifejtette az országgyűlés, hogy a bevett válások szabadsága megtartassék, törvény szerint a többségben lévő vallás tartson papot. A katolikusokra nézve fontos az a határozat, hogy ahol nincs vallásgyakorlatuk, betegek gyóntatására és veszedelem esetén gyermekek keresztelésére oda is mehetnek.³⁴ Megszorításai dacára ez uniótörvény a katolikusokra nézve nagy jelentőségű, mivel ennyire sehol kifejtve nincs, hogy a paptartás a többségi elv alapján áll. Olyan helyeken tehát, ahol a katolikusok többségben vannak, a pappal együtt vagyonukat is megtarthatják. Ez utóbbi uniótörvény tehát a Bethlen-féle álláspont megerősítése, annak kiegészítése, a templomhoz tartozó paptartás jogának biztosítása. Jelentősége főleg abban áll, hogy a vallások egyformaságát ünnepélyesen újból kiemeli. A béke, szeretet, egyetértés biztosítóka akar lenni az unió. Alkalmas érv azok számára, akik védelmet keresnek benne vallásuk jogainak biztosítására és közös megvédésére. Az unió-törvény alapján a vallásvédelem közös köteletség: ki-ki nemcsak a saját, hanem más vallás szabadságának védelmére is kötelezve van. Híres az erdélyiek amaz intézkedése, — mondja egy jezsuita atya, — melyben az erdélyi rendek, többek között, egymásnak esküvel kötik le magukat, hogy a bevett vallásokat szabadságukban teljes igyekezettel és erejükhöz képest megtartják.³⁵ Ez uniótól vár tehát védelmet rendjének benntartására is. Ugyancsak az unióra hivatkoznak a katolikusok később is mindannyiszor, amikor jogaikat védték. Tehették ezt annál inkább, mivel az unió-törvényt az erdélyiek a fejedelmek választási feltételei közé iktatták, amely így a köztudat ellenőrzése alá került. Ez uniótörvény Bethlen nevével el nem választható.

³³ *Erd. Orsz. Eml.* VI. 406.

³⁴ U. o. IX, 77 kkl.

³⁵ U. o. XV. 563.

Tanulságos annak a megfigyelése is, hogy az érvényesülésben a katolikusoknak Bethlen mekkora szerepet szánt. Kemény János szerint valláskülönbőség nélkül léptette elő az embereket, alatta szép egységben éltek az ország fiai.³⁶ Két kancellárja, Kamuthy Farkas és Kovacsóczy István, katolikus volt. Diplomatai között is többen katolikusok: Olasz Bernát, Somkerekai Erdélyi István, a nagy katolikus főúr; Nagyercei Toldalagi Mihály, Erdély legnagyobb diplomatája; Balázsfalvi Cserényi Farkas; Zabolai Mikes Kelemen.

Jellemző, hogy Bethlen Gáborról hogyan nyilatkoztak egykorú katolikusok: a katolikusok érdekében tett intézkedéseit előnyösnek látták-e. Brandenburgi Katalin alatt a katolikusok kérték, hogy a Bethlen Gábor idejében való gyakorlat pátens levélben biztosíttassék. Kérték a jezsuiták bennmaradását Fehérvárt, Monostoron és Karánsebesen és a jogot az ifjúság tanítására. II. Rákóczy György idejében, amikor a jezsuiták a kiutasítástól féltek, védekezésül Bethlen Gábor levelére gondoltak, amely részükre pártfogó. Szónokuk az országgyűlés előtt azzal érvelt, hogy Bethlen Gábor őket az országgyűlési végzések ellenére anélkül hozta be, hogy bárki is ellent mondott volna. Gál Péter a magyar király követé így ír: A pápisták most ott benn jó állapotban vannak, az ő templomuk rakva van hallgatókkal.³⁷

E jó állapot abban áll, hogy Bethlen intézkedései, a katolikusokkal szemben való megértőbb bánásmódja, törvénytisztelete miatt kedvezőbb légkör vette körül a katolikusokat. E kedvezőbb légkör áldásait az utókor is készséggel elismeri, azért halálának háromszázéves fordulóján, amikor a magyarság Bethlen Gábort ünnepli, ez ünnepség az erdélyi katolikusok lelkében is visszhangra talál.

³⁶ Önéletrása 150.

³⁷ Kazy *Historia regni Hungariae*, I. 265., *Erd. Orsz. Eml.*, VIII. 143., XV. 486., 528., 563.